

Dragan Žuljević²
i Vesna
Gavrilov-Jerković

Odsek za psihologiju,
Filozofski fakultet,
Novi Sad

STRATEGIJE PREVLADAVANJA STRESA U KONTEKSTU TEORIJE OSETLJIVOSTI NA POTKREPLJENJE¹

Istraživanje predstavljeno ovim radom imalo je za cilj sagledavanje strukturalnih sličnosti Grejovog reformulisanog modela osetljivosti na potkrepljenje i Amirkhanovog trokomponentnog modela strategija prevladavanja stresa. U istraživanju je učestvovalo 297 ispitanika, od toga 186 ženskog te 111 muškog pola prosečne starosti 21.5 godinu. Primenjen je Indikator strategija prevladavanja (CSI; Amirkhan, 1990) i Upitnik za procenu osetljivosti na potkrepljenje (UOP; Mitrović, Smederevac i Čolović, 2008). Objedinjena analiza glavnih komponenti nad sumativnim skorovima supskala oba upitnika dala je tri nekorelirane komponente koje ukupno objašnjavaju 68.81% varijanse, od kojih prva okuplja izbegavajuće strategije prevladavanja, te anksioznost, borbu i blokiranje, dok se druge dve komponente okupljaju isključivo strategije prevladavanja, odnosno varijable ličnosti. Konfirmatornom faktorskom analizom testirano je ukupno šest modela od kojih poslednja dva ostvaruju najbolje indikatore fita. Dobijeni nalazi obezbeđuju nedvosmislenu potvrdu povezanosti jedino dimenzije anksioznosti i izbegavajućih strategija prevladavanja, ali je dodatnim analizama otkrivena i blago pozitivna relacija strategije traženja socijalne podrške i impulsivnosti kao manifestacije sistema bihevioralne aktivacije, koja je njihovim pojedinačnim korelacijama sa supsistemom Borbe bila maskirana.

Generalno, možemo zaključiti da strategije izbegavanja i traženja socijalne podrške dele prostor merenja sa dimenzijama ličnosti, dok se strategija usmerenosti na problem zbog svoje specifične upitničke operacionalizacije izoluje kao specifičan konstrukt. Smatramo da bi uključivanje seta mera kognitivne efikasnosti u postojeći nacrt dalo potpuniju sliku o bazičnoj dinamici latentnog prostora ovih konstrukata.

Ključne reči: Staregije prevladavanja stresa, Teorija osetljivosti na potkrepljenje, konfirmativna faktorska analiza

² Adresa autora:
drzuljevic@gmail.com

Primljeno: 18.03.2011.
Prihvaćeno za štampu: 20.04.2011.

¹ Rad u okviru projekta „Nasledni, sredinski i psihološki činiooci mentalnog zdravlja“ EVB 179006 koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj RS

UVOD

„Slabo je verovatno da se ljudi svaki put ponovo rode u svakoj krizi sa kojom se susreću; oni zasigurno nose ličnošću determinisane faktore iz jedne u drugu stresnu situaciju, faktore koji utiču na njihov izbor strategija prevladavanja“ (Amirkhan et al., 1995, str. 190).

Na ovaj način reagovao je Amirkhan na narastajući broj istraživanja koja u okviru tada dominantne klime situacionizma donose brojne nalaze kojima je bilo zajedničko to što su ključnom, ako ne i jedinom determinantom odabira strategija prevladavanja u susretu sa stresom smatrali karakteristike stresogene situacije (Lazarus i Folkman, 1980., po Zotović, 2004; Holahan i Moos, 1987, po Amirkhan 1995). To nije za čuđenje, s obzirom da je istraživanje povezanosti ličnosti i prevladavanja i počelo krajem sedamdesetih godina istraživanjima Lazarusa i Folkmanove u kojima se istraživala priroda prevladavanja stresa kod subjekata u velikom varijetetu situacija, od bezazlenih do traumatskih, te su se mogli čuti kako zaključci da ima malo konzistentnosti u prevladavanju koja potiče od varijabli ličnosti, tako i pozivi istraživačima da se usredsrede na karakteristike situacije i subjektivne procene ispitanika o intenzitetu njihove stresogenosti (Lazarus i Folkman, 1980., po Zotović, 2004; Folkman i Lazarus, 1986.). S druge strane, nešto malo savremeniji autori ističu suprotne stavove te navode da najprezentativnije manifestacije dispozicija ličnosti najbolje možemo opaziti i istraživati upravo u situacijama stresa, jer pretnja u stresogenoj situaciji akcentuira reagovanje u skladu sa biološki fundiranim dispozicijama ličnosti (Bolger, 1990; Bolger i Zuckerman, 1995).

Debate o dominantnim determinišućim faktorima stilova prevladavanja, kao i o njihovom grupisanju u „superstrategije“ uporno traju od početaka istraživanja prevladavanja. Na nivou determinanti prevladavanja, neslaganja su oko toga da li je ono determinisano stresogenom situacijom, ličnošću, ili zajedničkim uticajem ovih determinanti. Većina učesnika u ovoj raspravi produkovala je nalaze u prilog svojim manje-više ekstremnim stavovima, upitnički operacionalizujući strategije prevladavanja u skladu sa svojim teorijskim pretpostavkama, tako da su danas prisutni nalazi i u prilog situacione (Folkman i Lazarus, 1986) i u prilog dispozicione prirode prevladavanja (Carver et al, 1989). Praktičan aspekt ovih neslaganja može prvenstveno biti prisutan prilikom formiranja nacrtu istraživanja, u formi pitanja za koji odnosno za čiji instrument se opredeliti, ako znamo da je njihova teorijska zasnovanost delimično kompromitovana nalazima autora čiji se stav o prirodi prevladavanja razlikuje. Razloge za takve nedoslednosti u nalazima Zotović nalazi u metodologiji istraživanja ove povezanosti. Ona navodi da se većina istraživanja s jedne strane bavi determinišućom moći konstrukata srednjeg nivoa opštosti, poput lokusa kontrole, self efikasnosti i proaktivnog optimizma i slično, a s druge strane koristi inventare

specifičnih tehnika prevladavanja u specifičnim situacijama. Dosledna povezanost po njoj se može pronaći na nivou generalnijih konstrukata poput dispozicija ličnosti i stilova prevladavanja (Zotović, 2004).

Istraživanja povezanosti ličnosti i stilova prevladavanja stresa u nama dostupnoj literaturi dominantno se bave PEN modelom Hansa Eysencka (Amirkhan, 1995; Bolger i Zuckerman, 1995; Ferguson, 2001; Zotović, 2004), te petofaktorskim modelom Coste i McCraea (McCrae i Costa, 1986; Sommerfield i McCrae, 2001; Zotović, 2004). Većina istraživača u okvirima PEN modela nalaze povezanost neuroticizma sa manjim oslanjanjem na socijalnu podršku i prevladavanjem usmerenim na problem, te učestalijim oslanjanjem na maštu i izbegavanje. Postoje nalazi i o visokoj povezanosti neuroticizma sa prevladavanjem usmerenim na emocije (Endler i Parker, 1990b po Zotović, 2004). Što se tiče ekstraverzije, Amirkhan pobrojava nalaze o povezanosti sa pozitivnim razmišljanjem, prevladavanjem usmerenim na problem, traženjem socijalne podrške, ali i procenjivanje stresora kao manje stresogenog (Rim, 1987, Parkes, 1987, Taylor i Brown, 1988, po Amirkhan, 1995). U pregledu literature retko se, recimo, nalaze relacije psihotocizma i prevladavanja. Konstatujući daleko slabije istražene relacije ova dva konstrukta, Ferguson sumira pojedinačne ranije nalaze da se psihotocizam može smatrati povezanim sa prevladavanjem usmerenim na emocije, sanjarenjem o boljim vremenima, te sa češćom upotrebom alkohola, inventivnošću i odbojnošću prema religiji (Ferguson, 2001).

Interesantno, jedino istraživanje u nama dostupnoj literaturi koje neposredno povezuje stilove prevladavanja stresa i teoriju osetljivosti na potkrepljenje koju sedamdesetih godina XX veka formuliše Jeffrey Gray (Pickering i Gray, 1999; Fowles, 2006) je istraživanje Eamona Fergusona (Ferguson, 2001). Sprovodeći objedinjenu faktorsku analizu nad sumativnim skorovima Eysenckovog EPQ-R inventara i dispozicionog COPE inventara prevladavanja (Carver et al., 1989), autor dolazi do četvorofaktorskog rešenja u Varimax poziciji, pri čemu prvi faktor koji obuhvata aktivno prevladavanje, prihvatanje i postepeni rad na problemu preko srodnih aktivnosti nema značajne povezanosti sa ličnošću. Drugi faktor od varijabli ličnosti obuhvatao je neuroticizam i negativnu ekstraverziju (odnosno introverziju), a od strategija prevladavanja negativno planiranje, te pozitivno smanjivanje aktivnosti, poricanje i skretanje misli sa problema. Treći faktor od varijabli ličnosti uključivano je ekstraverziju, a od strategija emotivnu socijalnu podršku, instrumentalnu socijalnu podršku, te fokusiranje na emotivnom ventiliranju. Poslednji faktor obuhvata psihotocizam s jedne strane i humor, zloupotrebu droga i alkohola, te negativno okretanje ka religiji s druge. Autor sugerije da ovaj nalaz pre svega potvrđuje nesumnjivu determinisanost strategija prevladavanja ličnošću u skladu sa nalazima Baltimorske sudije (McCrae, 1989 po Ferguson, 2001). Dalje, ističe se da više ide u pravcu potvrde ranije formulacije Grayove teorije osetljivosti na potkrepljenje nego Eysenckovog PEN modela, te da su se na dva dobijena faktora grupisale one strategije prevladavanja koje su kompatibilne dimenzijama anksioznosti (introverzija i neuroticizam) kao manifestacije sistema bihevioralne aktivacije, te impulsivnosti (Ekstraverzija)

kao manifestacije sistema bihevioralne aktivacije. Inkompatibilnost prvog faktora sa dimenzijama ličnosti autor ne komentariše (Ferguson, 2001). U međuvremenu, Gray reformuliše svoju teoriju ličnosti sledeći nalaze o ulogama hipokampusa, amigdale i septohipokampalne oblasti u razlikovanju anksioznosti i straha. Prema reformulisanim modelu, sistem bihevioralne aktivacije (BAS) korespondira sa dimenzijom Impulsivnost i odgovoran je za aktivni pristup, odnosno reagovanje na signale nagrade i olakšanje usled izbegavanja kazne. Sistemu Borba/Bežanje dodata je i subdimenzija Blokiranja. Sistem BBB odgovoran je za sva ponašanja povezana sa stanjima straha. Sistem bihevioralne inhibicije i dalje korespondira dimenziji anksioznosti. Ovaj sistem, za razliku od prethodnog modela gde je podrazumevao pasivno izbegavanje reagovanja na signale kazne i frustraciju zbog nedobijanja nagrade, u novom sistemu dobija ulogu detektora konflikta između stimulusa. Aktivacija BIS implicira povišenje napetosti koje može uzrokovati impulsivnu reakciju (BAS) ili neku od manifestacija BBB sistema, odnosno agresivnost, beg ili blokiranje (Fowles, 2006; Mitrović, Smederevac, Čolović, 2008). Relacije ovog modela sa izborom, preferencijom i učestalošću korišćenja određenih strategija prevladavanja, koliko je nama poznato, do sada su neistražene.

S obzirom na nedoslednost i kontradiktornost nalaza o dominantnim dispozicionim ili situacionim determinantama prevladavanja, mi smo se odlučili za kompromisni pristup, odnosno za Amirkhanov model (Amirkhan, 1990). Prilikom formiranja istraživačkog nacrtu, na raspolaganju smo imali tri inventara prevladavanja. WOC-R (Ways Of Coping – Revised; Folkman i Lazarus, 1986) Lazarusa i Folkmanove fundiran je prevashodno teorijski i situacionistički, te čak i u njihovim istraživanjima pokazuje ozbiljne nedoslednosti u faktorskoj strukturi, po čemu se stiče utisak da se faktorska struktura upitnika formira u skladu sa potrebama istraživanja, odnosno karakteristikama stresogenih situacija (Folkman i Lazarus, 1986; Folkman et al., 1986). Dispozicioni COPE Carvera i saradnika takođe je konstruisan u skladu sa teorijskim pretpostavkama, te pretpostavlja da osobe imaju univerzalno preferirani stil prevladavanja koji manifestuju u manje-više svim stresogenim situacijama (Carver et al, 1989). Pristup Amirkhana prvenstveno se odlikuje stavom da osoba verovatno ima dominantni stil prevladavanja stresa, ali da je naivno analizirati prevladavanje stresa bez realnog ili zamišljenog prisustva stresora. Sprovodeći brojne objedinjene faktorske analize tada prisutnih instrumenata koji mere strategije prevladavanja, on dosledno dolazi do nalaza da se strategije prevladavanja okupljaju oko tri nezavisne dimenzije – *usmerenost na problem, izbegavanje i traženje socijalne podrške*, te ajteme sa najvećim zasićenjima na pojedinačnim komponentama okuplja u inventar CSI (Coping Strategy Indicator). Autor ove komponente definiše kao dispozicije, ali smatra da je makar implicitno prisustvo stresora neophodno da bi ispitanik mogao verodostojno da izveštava o sopstvenim reakcijama. Naglasak je na tome da u opisu problema može biti bilo šta „...od gužve u saobraćaju do gubitka voljene osobe“ (Amirkhan, 1990.), no da je jedino bitno da je taj problem izazvao određen nivo psihičkog distresa kod ispitanika. Zamišljene stresore Amirkhanovi

saradnici procenjivali su u skladu sa Holms-Raheovom skalom životnih događaja, te u skladu sa dobijenim indeksima formirali subuzorke u okviru kojih su se takođe dobile potvrde početnog trofaktorskog rešenja (Amirkhan, 1990, 1994a, 1994b, 2003; Amirkhan et al., 1995). Doslednost dobrim metrijskim karakteristikama, psihometrijsku superiornost ovoga nad druga dva upitnika, kao i stabilnost latentne sturkture potvrdili su brojni istraživači na anglofonom (Clark et al., 1995; Desmond et al., 2006; Andover et al., 2007) i drugim govornim područjima (Bijtebije i Vertommen, 1997, 1999; Gillespie et al., 2000; Kirchner et al., 2008; Žuljević, 2009, 2010).

Kako navode Sommerfeld i McCrae, bar jedno je sigurno – i funkcionalno i disfunkcionalno prevladavanje determinisano je onim što svakoga pojedinca čini specifičnim – ličnošću (Sommerfeld i McCrae, 2001). Isti autori ističu da manje-više funkcionalne strategije prevladavanja i ličnost treba posmatrati kao delove kontinuuma kome je u osnovi adaptacija. Njihova ideja je da bazične osobine, koje su delom posledica adaptacije, učestvuju u oblikovanju strategija prevladavanja koje su takođe forma adaptacije na aktuelne zahteve sredine. To ne znači da inventari ličnosti i upitnici strategija prevladavanja imaju isti predmet merenja, već da, umesto što pretpostavljamo linearnu determinisanost prevladavanja ličnošću, ove konstrukte treba posmatrati kao konceptualno i strukturalno povezane (Costa, Sommerfeld, McCrae, 1996 po Ferguson 2001). Ovakvi navodi motivišu Fergusona da u gorenavedenoj studiji uvede novu metodologiju u istraživanje povezanosti ličnosti i stilova, odnosno strategija prevladavanja. Naime, Ferguson pretpostavlja da do nedoslednosti u relacijama ovih konstrukata dolazi usled toga što istraživači mahom istražuju korelacije među navedenim konceptima umesto njihovih strukturalnih sličnosti. On smatra da ovakav tip relacija možemo adekvatnije ispitati analizom zajedničkog prostora merenja, odnosno objedinjenom faktorskom analizom skrova na dimenzijama ličnosti i inventarima prevladavanja (Ferguson, 2001).

Sledeći do izvesne mere metodologiju navedenog istraživanja, naš centralni problem je sagledavanje strukturalnih sličnosti strategija prevladavanja i reformulisanog modela osetljivosti na potkrepljenje. Njegova specifičnost je u tome što se direktno bavi Grayovom reformulisanom teorijom, te njenom povezanošću sa empirijski konstruisanim konceptom prevladavanja koji je bliži dispozicionističkim objašnjenjima, ali ne zapostavlja ni ulogu situacije u odabiru i preferenciji strategija prevladavanja. Dakle, u skladu sa ranije navedenim nalazima o povezanosti dimenzija ličnosti i prevladavanja, očekujemo javljanje dva zajednička linearna kompozita. Prvi bi objedinjavao dimenziju Impulsivnosti (BAS) i preferenciju strategija Usmerenosti na problem i Traženje socijalne podrške, jer u biti što dimenzija što strategija leže pristupajuća ponašanja u pravcu pribavljanja pozitivnih ishoda od situacije i pozitivnog potkrepljenja. Drugi očekivani kompozit objedinjavao bi dimenziju Anksioznosti (BIS) i manifestacije sistema Borba/Bežanje/Blokiranje sa preferencijom strategija Izbegavanja usled zabrinutosti i straha od negativnih ishoda bavljenja problemom.

Metod

Uzorak

U istraživanju je učestvovalo 297 ispitanika, od toga 186 ženskog pola (62.6%), te 111 muškog (37.4%). Ispitanici su uzrasta od 17 do 61 godinu, prosečne starosti 21.5 godinu ($Mdn=19$). Najveći deo uzorka činili su maturanti Gimnazije u Somboru (42.1%), te studenti Univerziteta u Novom Sadu (39.8%). Ostatak uzorka (18.1%) činili su prijatelji i poznanici istraživača sa teritorije Sombora, Novog Sada i Prokuplja. Po karakteristikama izbora iz populacije, uzorak je prigodni.

Instrumenti

Upitnik za procenu osetljivosti na potkrepljenje (UOP; Mitrović, Smederevac i Čolović, 2008) je korišćen za procenu ličnosti ispitanika u skladu sa reformulisanim teorijom osetljivosti na potkrepljenje. Tačnije, upotrebljena je skraćena i korigovana verzija istoimenog upitnika čiji se latentni prostor merenja pokazao kompatibilnim ovom modelu. Upitnik se sastoji iz 41 samoopisne tvrdnje, od kojih po 10 opisuju BIS i BAS sisteme, dok je sistem Borba-Bežanje-Blokiranje opisan sa 21 ajtemom od kojih po 7 opisuje svaki supsistem. Ajteme čine po jedna karakteristična tvrdnja koja opisuje ispitanikovo mišljenje, osećanje i ponašanje. Ispitanik odgovara na svaki od njih zaokruživanjem jednog od brojeva na petostepenoj Likertovoj skali datoj uz ajtem, pri čemu zaokruženi broj odražava stepen ispitanikovog slaganja sa tvrdnjom.

Indikator strategija prevladavanja (CSI; Amirkhan, 1990). Nakon što odgovore na nekolicinu sociodemografskih varijabli, upitnik od ispitanika zahteva da se prisete i u par rečenica opišu jednu konkretnu situaciju iz ličnog iskustva u kojoj su se našli u proteklih 6 meseci, a koja im je predstavljala problem i zbog koje su bili zabrinuti (prilog br 1). Nakon opisa problema, ispitanik odgovara koliko je koristio svaku od 33 pojedinačno navedene strategije u prevladavanju stresa izazvanog navedenim problemom. Upitnik je dizajniran da meri tri nezavisne dimenzije – *usmerenost na problem, traženje socijalne podrške i izbegavanje problema* sa po 11 ajtema trostepenog Likertovog tipa, na kojima ispitanik zaokruživanjem indikuje koliko je često koristio strategije opisane u ajtemima. Skala obezbeđuje tri sumativna nezavisna skora, opsega od 11 do 33, za koje autor obezbeđuje norme za američku populaciju. Pouzdanost se pokazala zadovoljavajućom kako za celu skalu ($\alpha = .82$), tako i za pojedinačne supskale, odnosno Usmerenost na problem ($\alpha = .85$), Traženje socijalne podrške ($\alpha = .88$), dok je za supskalu Izbegavanje ($\alpha = .69$) na granici prihvatljivosti. Latentna struktura prostora merenja saglasna je originalnom modelu. (Žuljević, 2010).

Rezultati

U svim navedenim analizama početni skup varijabli bili su regresioni komponentni skorovi ispitanika na supskalama Indikatora strategija prevladavanja CSI i Upitnika za procenu osetljivosti na potkrepljenje UOP.

Objedinjenom analizom glavnih komponenata (SPSS 15) nad supskalama oba upitnika izdvojeno je 3 komponente čiji karakteristični koreni prelaze Guttman-Keiserovu kritičnu vrednost i ukupno objašnjavaju **68.81%** varijanse (tabela 1). Komponente su rotirane u Promax poziciju sa Keiserovom normalizacijom, te ostvaruju nulte ($r_{13} = .06$; $r_{23} = .09$) i zanemarljivu negativnu korelaciju ($r_{12} = -.14$).

Tabela 1.

Parametri i struktura izolovanih glavnih komponenti

	<i>Komponenta</i>		
	1	2	3
Karakteristični koren	2.698	1.610	1.197
% objašnjene varijanse	33.73	20.12	14.26
Kumulativni %	33.73	3.85	68.81
	<i>Opterećenja na komponentama</i>		
BIS	.878	.092	.131
Blokiranje	.860	-.001	.047
Bežanje	.825	-.239	.008
AVO	.622	.182	-.197
Borba	.187	.915	-.094
BAS	-.163	.799	.142
PSS	-.024	-.008	.780
SSS	.045	.039	.771

Iz matrice sklopa komponenata (tabela 1.) vidljivo je da prvu komponentu visoko zasićuju Anksioznost (BIS), Blokiranje i Bežanje, te Izbegavanje (AVO) nešto niže, no ipak značajno. Druga komponenta okuplja isključivo dimenzije ličnosti – Borbu i Impulsivnost (BAS) i nije zasićena nijednom supskalom Indikatora strategija prevladavanja. Suprotno, treća komponenta zasićena je isključivo supskalama

Usmerenosti na problem (PSS) i Traženja socijalne podrške (SSS) i nijednom supskalom Upitnika osetljivosti na potkrepljenje. Ovaj nalaz upućuje da tek Anksioznost (BIS) u kombinaciji sa Blokiranjem i Bežanjem može smatrati „skrivenim“ faktorom ličnosti odgovornim za češću upotrebu strategija izbegavanja bavljenja problemom, dok se pravilnosti u upotrebi strategija Usmerenosti na problem i Traženja socijalne podrške ne mogu opravdano povezati sa strukturom ličnosti definisanom na način kako to čini ovaj model.

Sličan zaključak može se doneti i uvidom u matricu interkorelacija supskala instrumenata (tabela 2). Dosledno ranijim nalazima (Mitrović, Smederevac i Čolović, 2008), Borba umereno visoko korelira sa dimenzijom Impulsivnosti (BAS), dok od supskala upitnika CSI jedino Izbegavanje (AVO) nisko pozitivno korelira sa dimenzijama Anksioznosti (BIS), te Bežanjem i Blokiranjem. Interesantno, supskale Usmerenosti na problem (PSS) i Traženja socijalne podrške (SSS) međusobno veoma nisko pozitivno koreliraju, dok sa supskalama upitnika UOP ostvaruju zane-marljive pozitivne, te nulte korelacije.

Tabela 2.

Produkt-moment korelacije supskala CSI i UOP

	BAS	BIS	Borba	Bežanje	Blok	PSS	SSS
BIS	-0.14						
Borba	0.50	0.13					
Bežanje	-0.32	0.68	-0.17				
Blok	-0.17	0.69	0.03	0.70			
PSS	0.09	0.12	0.05	0.00	0.01		
SSS	0.16	0.13	0.01	0.02	0.10	0.25	
AVO	-0.11	0.37	0.10	0.34	0.32	-0.04	0.02

S obzirom da dobijeni rezultati nisu u skladu sa očekivanom strukturom zajedničkog latentnog prostora dvaju konstrukata, sproveli smo konfirmatornu faktorsku analizu unapred definisanih modela relacija.

Sve analize saglasnosti modela sprovedene su na matrici interkorelacija supskala upitnika UOP i CSI, metodom maksimalne verodostojnosti (Maximum likelihood) u okviru modula za modelovanje strukturalnih jednačina programskog paketa Statistica 7.0.

Testirano je ukupno 6 modela od kojih su prva dva zasnovana na očekivanoj dvodimenzionalnoj strukturi, pa obuhvataju dve međusobno korelirane latentne dimenzije. U modelu 1 prva komponenta okuplja Impulsivnost (BAS), Usmerenost

na problem (PSS) i Traženje socijalne podrške (SSS), dok druga dimenzija okuplja ostale supskale oba upitnika (BIS, Borba, Bežanje, Blok, AVO). Model 2 se razlikuje utoliko što je supskala Borbe umesto drugoj pridružena prvoj dimenziji. Model 3 podrazumeva je tri međusobno korelirane dimenzije od kojih prva okuplja subskale BAS i Borba, druga subskale BIS, Bežanje, Blok i Izbegavanje, dok treća dimenzija obuhvata Usmerenost na problem i Traženje socijalne podrške. Kao što se može videti u tabeli 3, sva tri modela ostvaruju slabe do umerene indikatore fita.

Tabela 3.

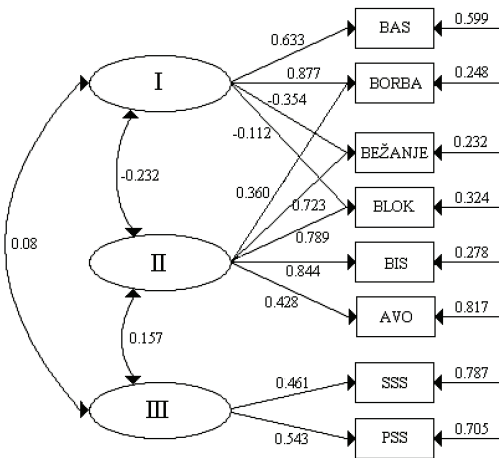
Indikatori fita modela latentne strukture zajedničkog prostora Indikatora strategija prevladavanja CSI-2008 i Upitnika za procenu osetljivosti na potkrepljenje UOP

	χ^2	df	p	GFI	AGFI	CFI	RMSEA	RMSSR
Model 1	189.2	19	0.000	0.870	0.793	0.747	0.168	0.121
Model 2	103.3	19	0.000	0.922	0.852	0.875	0.120	0.084
Model 3	80.2	17	0.000	0.940	0.873	0.906	0.108	0.065
Model 4	57.5	16	0.000	0.957	0.904	0.938	0.088	0.059
Model 5	32.5	14	0.003	0.974	0.934	0.972	0.065	0.036
Model 6	18.8	14	0.199	0.958	0.961	0.994	0.031	0.027

Značajno bolje indikatore fita ostvaruje model 4, iako se od prethodnog razlikuje utoliko što je supskala Bežanje, pored druge dimenzije na kojoj ostvaruje visok doprinos, priključena i prvoj subdimenziji kojoj daje blagi negativni doprinos. Korelacija ovih dimenzija je nulta, dok je njihova korelacija sa trećom dimenzijom (PSS i SSS) pozitivna ali niska. Na osnovu analize sadržaja ajtema pretpostavili smo da korelacija prve i treće dimenzije može biti posledica sadržaja tri ajtema subskale Borba koji govore o agresiji ali ne u slučaju napada (kao npr. *Kad me neko napadne suprotstavim se bez oklevanja*) već u slučaju osujećenja u ostvarivanju nekog cilja (npr. *Uvek sa spreman na sukob ako me neko sprečava da radim ono što sam naumio*), što dakle podrazumeva agresiju ali u kontekstu rešavanja problema, a ne odbrane.

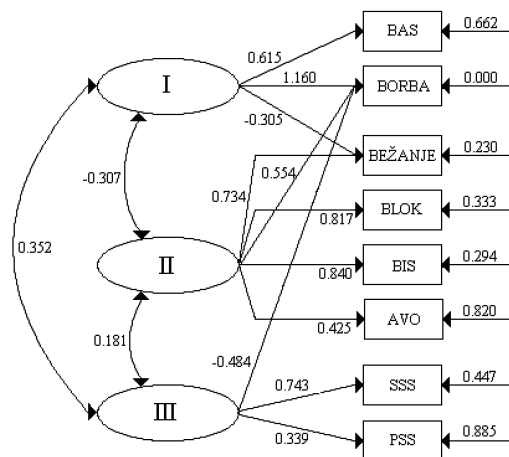
Najbolje indikatore fita ostvaruje model 5 (slika 1) koji u prvoj latentnoj dimenziji uključuje Impulsivnost (BAS), u drugoj Anksioznost (BIS) i Izbegavanje (AVO), dok obe uključuju celokupan sistem Borba-Bežanje-Blokiranje. Treća, relativno nezavisna dimenzija obuhvata Usmerenost na problem i Traženje socijalne podrške. Ovi rezultati indikativni su za eventualno pojašnjenje relacija sistema koji čine

osnovu teorije osetljivosti na potkrepljenje Jeffreya Graya, no za sam predmet ovog istraživanja – relacije dva modela – imaju po našem mišljenju nešto manju saznavnu vrednost.

Slika 1. Procene parametara Modela 5 latentne strukture zajedničkog prostora Upitnika strategija prevladavanja CSI-2008 i Upitnika za procenu osetljivosti na potkrepljenje UOP

Poslednji testirani model, u tabeli 3. naveden kao model 6 ostvaruje ubedljivo najbolje indikatore fita, te je čak i hi-kvadrat neznačajan, međutim poseduje indikatore artifičnosti. Na slici 2. vidimo da prva latentna dimenzija obuhvata Impulsivnost (BAS) i Borbu te Bežanje sa negativnim doprinosom. Druga latentna dimenzija identična je, dok najveću promenu izaziva priključivanje Borbe trećoj dimenziji koja na njoj ostvaruje umereno visok negativni doprinos. Takođe, novost su značajna pozitivna korelacija treće i prve dimenzije ($r_{13} = 0.352$) te prve i druge dimenzije ($r_{12} = -0.307$). Iako ovaj model pokazuje zavidne indikatore saglasnosti, mislimo da rezultate treba uzeti sa rezervom, s obzirom na činjenicu da Borba zasićuje sve tri latentne dimenzije, naročito prvu gde ostvaruje zasićenje od preko 1 i nema reziduala. Ovi indikatori nam ukazuju da je po svemu sudeći došlo do artifične multiplikacije varijanse ove subskale, te uprkos činjenici da nam ovaj model obezbeđuje možda najviše konceptualne jasnoće u istraživanju relacija dvaju koncepata, skloni smo posumnjati da je model „prefitovan“, što pretpostavljamo da može biti posledica malog broja manifestnih varijabli, delimični artefakt metode maksimalne saglasnosti, te relativno malog broja ispitanika.

Slika 2. Procene parametara Modela 6 latentne strukture zajedničkog prostora Upitnika strategija prevladavanja CSI-2008 i Upitnika za procenu osetljivosti na potkrepljenje UOP

Diskusija

Od očekivanih nalaza, rezultati su obezbedili samo nedvosmisleni potvrdu povezanosti dimenzije Anksioznosti (BIS) i Izbegavajućih strategija prevladavanja, kao što se može videti iz strukture prve komponente u rezultatima zajedničke analize glavnih komponentata (tabela 1), te iz strukture druge latentne dimenzije poslednja dva testirana modela (slike 1 i 2). To se čini veoma logičnim ako pretpostavimo da osnovu izbegavajućeg stila čini upravo zabrinutost zbog problema, anticipacija njegovih eventualno negativnih ishoda, odnosno u terminima Grayove teorije, signala kazne u formi nelagode, neprijatnosti kao ishoda bavljenja problemom. Strah od potencijalne opasnosti, međutim, pokazuje se kao ključni korespondent između sistema Borba-Bežanje-Blokiranje i preferencije izbegavajućih strategija (tabela 1, slike 1 i 2). Pretpostavljamo da osoba koja ima problem koji je opterećuje izvesnim stepenom stresa, reaguje prvenstveno povišenjem napetosti odnosno aktivacijom BIS sistema. U zavisnosti od kognitivne procene sopstvene efikasnosti u prevladavanju, sredstava i kapaciteta za rešenje, aktiviraće se ostali sistemi. Koje od bihevioralnih manifestacija Borba-Bežanje-Blokiranje sistema će se ispoljiti zavisi prvenstveno od procene samog stimulusa, te će osoba usled intenzivnijeg straha ostati

blokirana ili pobeći, a usled manje intenzivnog straha impulsivno krenuti u borbu za pozitivni ishod situacije.

Posebno je interesantan nalaz konfirmatorne, te zajedničke faktorske analize da Impulsivnost (BAS) ne korespondira značajno sa Traženjem socijalne podrške (SSS) i Usmerenošću na problem (PSS). Ideja o signalima nagrade i olakšanju usled kazne relativna je kada diskutujemo o „problemu“ i strategijama prevladavanja. U susretu sa objektivnim problemom koji ima svoje uzroke, manifestacije i manje-više izvodljiva rešenja, smisao upotrebe strategija prevladavanja je prvenstveno redukcija napetosti koja traje, pa se postavlja pitanje da li i koliko visoka impulsivnost može doprineti takvom rešenju. Razlozi ovakvom nalazu najverovatnije leže u upitničkoj operacionalizaciji ovih konstrukata. Naime, Impulsivnost (BAS) se, sudeći po sadržajima ajtema koji je reprezentuju, više odnosi na ishitrene reakcije i neobaziranje na moguće negativne ishode takvog ponašanja. S druge strane, Usmerenost na problem (PSS) obuhvata strategije koje podrazumevaju pažljivo formiranje plana akcije, odmeravanje mogućih ishoda i na kraju izbor ponašanja koja će dovesti do željenog cilja (npr. ... *trudili se da pažljivo isplanirate akciju umesto da reagujete naglo i ishitreno*), ali i spremnost da se reaguje određenom dozom agresivnosti prilikom pridržavanja planu (npr. ...*čvrsto stali i borili se za ono što ste želeli..*). Rešenje problema kao posledica aktivnosti opisanih supskalom Usmerenost na problem (PSS) može se smatrati kao, uslovno rečeno, dugoročni cilj, pre nego kao klaster signala nagrade na koje osoba reaguje impulsivno. Distinkcija među ovim konstruktima bila je problem ranijih instrumenata zasnovanih na teoriji osetljivosti na potkrepljenje (Smederevac, Mitrović, Čolović, 2008) no ovakvi rezultati svedoče da je taj problem prilikom konstrukcije upitnika UOP očito prevaziđen.

Traženje socijalne podrške (SSS) podrazumeva aktivno traženje empatije, ohrabivanja i saveta, što je prevashodno pristupajuće ponašanje u pravcu pribavljanja prijatnosti, te su sasvim logične pojave korelacija sa BAS sistemom, ali i negativnih korelacija sa agresivnošću kao manifestacijom supsistema Borbe. Obratimo pažnju na poslednja dva testirana modela (slike br 1 i 2). U modelu 5 treća dimenzija okuplja aktivno-pristupajuće strategije prevladavanja sa umereno visokim pozitivnim doprinosima obe subskale PSS i SSS. Prva dimenzija okuplja takođe pristupajuća ponašanja sa visokim pozitivnim doprinosima supskala Borba i BAS, blagim negativnim doprinosom subskale Bežanja i zanemarljivim negativnim doprinosom subskale Blokiranja. Iako obe dimenzije okupljaju pristupajuća ponašanja, njihova korelacija je praktično nulta. U modelu 6 (slika 2) prva dimenzija je praktično ista, dok u okviru treće dimenzije Traženje podrške (SSS) ima upadljivo veći doprinos od Usmerenosti na problem (PSS), a pridodata supskala Borbe ima umeren negativni doprinos. Konačno prva i treća dimenzija poseduju nižu ali značajnu pozitivnu korelaciju. Po svemu sudeći, došlo je do višestruke supresije intenziteta povezanosti među konstruktima, i to na sledeći način. Usmerenost na problem (PSS) i Traženje socijalne podrške (SSS) koreliraju pozitivno. Isti je slučaj sa Impulsivnošću (BAS) i supskalom Borba. Usmerenost na problem (PSS) i manifestacija supsistema Borba

pozitivno korespondiraju jedan drugom, što se najjednostavnije vidi iz sadržaja ajtema, dok Borba i Traženje socijalne podrške (SSS) korespondiraju negativno, tako da je suštinska pozitivna povezanost Impulsivnosti (BAS) i Traženja socijalne podrške (SSS), koja se čini logičnom i očekivanom, artifično minimizirana pojedinačnim korelacijama ovih sa drugim konstruktima. Tek kada se doprinos subskale Borba minimizira (u modelu 6 negativnim doprinosom Borbe trećoj dimenziji, te maksimiziranjem doprinosa SSS), može se primetiti da se povišena Impulsivnost pokazuje kao bitna odlika osoba koje učestalije traže socijalnu podršku u susretu sa problemom, nastojeći ne da ga reše, nego da sebi relativno brzo pribave određeni stepen pozitivne stimulacije.

Zaključci

Na osnovu svega navedenog, možemo reći da su očekivanja u vezi relacija modela ličnosti formulisanog teorijom osetljivosti na potkrepljenje i bazičnih strategija prevladavanja stresa u okviru Amirkhanovog trodimenzionalnog modela delimično ispunjena. Možemo dakle zaključiti da učestali izbor ili preferencija izbegavajućih strategija, te aktivacija sistema koji se očituju anksioznošću (BIS), te strahom (BBB) zaista dele latentni prostor merenja, te da se njihova povezanost može objasniti zajedničkim latentnim konstruktom.

Sa druge strane, otkrivena je i pozitivna relacija strategije traženja socijalne podrške i impulsivnosti kao manifestacije sistema bihevioralne aktivacije, koja je njihovim pojedinačnim korelacijama sa supsistemom Borbe bila maskirana.

Na kraju, iako možda nismo potpuno opravdali očekivanja u pogledu relacija, došli smo do logičnog objašnjenja zašto preferencija strategija usmerenosti na problem, osim gotovo zanemarljive korelacije sa sistemom bihevioralne aktivacije, nema suštinskog korespondenta u okviru ovako operacionalizovanog modela ličnosti Jeffreya Graya. Iako se na prvi pogled čini očekivanom, relacija među ova dva konstrukta je gotovo zanemarljiva jer se prosto odnose na različite stvari. BAS je odgovoran za impulsivnost, naglost i ishitrenost čije su manifestacije prvenstveno bihevioralne i afektivne, dok se Usmerenost na problem (PSS) prvenstveno zasniva na kognitivno dobro elaboriranoj strategiji rešavanja problema, kojoj je impulsivnost verovatno čak i suprotna. Interesantno je da su ovi nalazi gotovo potpuno saglasni sa nalazima Fergusona koji takođe dobija korespondente BIS i BAS sistemima u okviru dispozicionog COPEa, dok strategijama koje se fokusiraju na rešavanje problema ne nalazi adekvatne korespondentne konstrukte ličnosti (Ferguson, 2001).

Teorija osetljivosti na potkrepljenje fokusirana je na emocionalne i bihevioralne manifestacije kompleksne neurološke osnove ličnosti, što je u kontekstu strategija

prevladavanja dovoljno da objasni reakciju na pojavu stresora i ponašanja koja dovede do izbegavanja negativne, te pribavljanja pozitivne stimulacije, ali sve na afektivnom planu, što ne dovodi do eliminacije stresora ukoliko on predstavlja problemsku situaciju za čije je rešavanje potrebna kognitivno elaborirana strategija. Očito je da sama ličnost, upitnički operacionalizovana u skladu sa reformulisanim Grejovim modelom, nije dovoljna da bi se valjano objasnilo ponašanje osobe pod uticajem stresora. Kao prvo, naša je pretpostavka da bi sistematizacijom stresora nekom objektivnom merom, recimo starom ali pouzdanom Holmes-Raheovom skalom životnih događaja (Scully et al, 2000) ili nekom sličnom merom došlo do drugačijih rezultata u kontekstu nekorigibilnih životnih događaja. Sa druge strane, obezbeđivanjem mere kognitivne efikasnosti, usuđujemo se reći inteligencije ili npr. emocionalne regulacije kao nezavisne varijable u istraživanju zajedničkog latentnog prostora ličnosti i strategija prevladavanja, verovatno bi se došlo do rezultata koji bi kompetentnije mogli predvideti mišljenja, osećanja i ponašanja osoba kada su u prilici ili prinudi da prevladavaju ili se adaptiraju stresnim životnim okolnostima. Sud o jasnijim relacijama ovih koncepata doneće, nadamo se, buduća istraživanja.

Literatura

Amirkhan, J. H. (1990). A factor analytically derived measure of coping: The Coping Strategy Indicator. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 1066-1075.

Amirkhan, J. H. (1994a). Criterion validity of a coping measure. *Journal of Personality Assessment*, 62, 242-261.

Amirkhan, J. H. (1994b). Seeking person-related factors of coping: Exploratory analyses. *European Journal of Personality*, 8, 13-30.

Amirkhan, J. H. (2003). Sense of Coherence: The mechanics of a healthy disposition. *Psychology and Health*, 18, 31-62.

Amirkhan, J. H., Risinger, R. T., & Swickert, R. J. (1995). Extraversion: A 'hidden' personality factor in coping? *Journal of Personality*, 63, 189-212.

Andover, M. S, Pepper, C. M., & Gibb, B. E. (2007). Self-Mutilation and Coping Strategies in a College Sample. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 37, 238-243.

Bijttebier, P., & Vertommen, H. (1997). Psychometric properties of the Coping Strategy Indicator in a Flemish sample. *Personality and Individual Differences*, 23, 157-160.

- Bijttebijer, P., & Vertommen, H. (1999). Coping strategies in relation to personality disorders. *Personality and Individual Differences*, 26, 847-856.
- Bolger, N. (1990). Coping as a personality process: A prospective study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 525-537.
- Bolger, N., & Zuckerman, A. (1995). A Framework for Studying Personality in the Stress Process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 890-902.
- Carver, C. S., Sheier, M. F., & Weintraub, J. K. (1989). Assessing Coping Strategies. A Theoretically Based Approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56, 267-283.
- Clark, K.K., Bormann, C. A., Cropanzano, R. S., & James, K. (1995). Validation Evidence for Three Coping Measures. *Journal of Personality Assessment*, 65, 434-455.
- Desmond, D. M., Shevlin, M., & MacLachlan, M. (2006). Dimensional analysis of the coping strategy indicator in a sample of elderly veterans with acquired limb amputations. *Personality and Individual Differences*, 40, 249-259.
- Ferguson, E. (2001). Personality and coping traits: A joint factor analysis. *British Journal of Health Psychology*, 6, 311-325.
- Finch, F. F., Panter, A. T., & Caskie, G. I. L. (1999). Two Approaches of Identifying Shared Personality Dimensions Across Methods. *Journal of Personality*, 67, 407-438.
- Folkman, R. S., & Lazarus, R. S. (1986). If It Changes It Must Be a Process: Study of Emotions and Coping During Three Stages of College Examination. *Journal of Personality and Social Psychology*, 48, 150-170.
- Folkman, R. S., Lazarus, R. S., Dunkel-Schetter, C., DeLongis, A., & Gruen, R. (1986). The Dynamics of a Stresful Encounter: Cognitive Appraisal, Coping and Encounter Outcomes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50, 922-1003.
- Fowles, D. C. (2006). Jeffrey Gray's Contributions to Theories of Anxiety, Personality, and Psychopathology. U Canli, T. (ur.) *Biology of Personality and Individual Differences*. New York: The Guilford Press.
- Gillespie, A., Peltzer, K., & MacLachan, M. (2000). Returning refugees: Psychosocial problems and mediators of mental health among Malawian returnees, *Journal of Mental Health*, 9, 165-178.
- Kirchner, T., Fornis, M., Muñoz D., & Pereda N. (2008). Psychometric properties and dimensional structure of the Spanish version of the Coping Responses Inventory - Adult Form. *Psicothema*, 20, 902-909.

McCrae, R. R., & Costa Jr, P. T. (1986). Personality, coping, and coping effectiveness in an adult sample. *Journal of Personality*, 54, 385-405.

Mitrović, D., Smederevac, S., & Čolović, P. (2008). Evaluacija reformulisane teorije osetljivosti na potkrepljenje. *Psihologija*, 41, 555-575.

Pickering, A. D., & Gray, J. A. (1999). The Neurosciences of Personality. U L.A.Pervin, O.P.John (ur.) *Handbook of Personality – Theory and Research*. New York: The Guilford Press.

Prochaska, J. O., DiClemente, C. C., & Norcross, J. C. (1992). In search of how people change. *American Psychologist*, 47, 1102-1104.

Scully, J. A., Tosi, H., & Banning, K. (2000). Life Event Checklists: Revisiting the Social Readjustment Scale After 30 Years. *Educational and Psychological Measurement*, 60, 864-876.

Sommerfield, M. R., & McCrae, R. R. (2001). Stress and Coping Research: Methodological Challenges, Theoretical Advances, and Clinical Applications. *American Psychologist*, 55, 620-625.

Zotović, M. (2004). Prevladavanje stresa: konceptualna i teorijska pitanja sa stanovišta transakcionističke teorije. *Psihologija*, 37, 5-32.

Žuljević, D. (2009): Strategije prevladavanja stresa merene Indikatorom strategija prevladavanja, Knjiga rezimea, str.79, 57. Naučno-stručni skup psihologa Srbije – Sabor psihologa, Palić.

Žuljević, D. (2010): *Strategije prevladavanja i zavisnost od opijata – ponovna provera Latentne strukture Indikatora strategija prevladavanja*, Knjiga rezimea, str.185, 58. Naučno-stručni skup psihologa Srbije – Sabor psihologa, Zlatibor.

PRILOZI

Prilog br. 1

Indikator Strategija Prevladavanja CSI-2008 : Fragment uputstva i primeri ajtema

Pokušajte sada da se setite jednog problema koji ste imali u proteklih šest meseci. To bi trebalo da bude problem koji je bio važan za Vas i zbog koga ste bili zabrinuti. (To može biti bilo šta od gužve u saobraćaju do gubitka voljene osobe, ali je bitno da je taj događaj bio važan za Vas).

Molimo da opišete taj problem u par reči.

Imajući TAJ događaj na umu, kod svake tvrdnje koja sledi označite u kojoj meri ste koristili način suočavanja sa problemom opisan u tvrdnji. Kraj svake tvrdnje nalaze se tri kvadratića za odgovore, i to

Da, veoma Pomalo Uopšte ne

Imajući TAJ stresan događaj na umu, označite do koje mere ste....

Usmerenost na problem

Probali razne načine rešavanja problema dok niste našli najbolje rešenje.
 Čvrsto stali i borili se za ono što ste najviše želeli u toj situaciji.
 Trudili se da smislite što je moguće više rešenja pre no što ste odlučili šta da radite.
 Smišljali plan akcije za suočavanje sa problemom.
 Trudili se da pažljivo isplanirate akciju umesto da reagujete naglo i ishitreno.

Traženje socijalne podrške

Podelili svoja osećanja sa prijateljem.
 Pričali sa ljudima o toj situaciji jer Vam razgovor pomaže da se bolje osećate.
 Otišli kod nekoga (prijatelja ili stručnjaka) kako bi Vam pomogao da se bolje osećate.
 Tražili podršku onih koji Vas najbolje poznaju.
 Potražili prijatelja da Vam pomogne da se osećate bolje u vezi sa problemom.

Izbegavanje

Sanjarili o boljim vremenima.
 Trudili se da skrenete misli sa problema.
 Provodili u samoći više vremena nego obično.
 Suviše vremena provodili baveći se hobijima i sportom, samo da bi ste pobešli od problema.
 Želeli da Vas ljudi prosto ostave na miru.

**Dragan Žuljević
and Vesna
Gavrilov-Jerković**

Faculty of Philosophy,
Department of
Psychology, University of
Novi Sad

**THE COPING STRATEGIES IN THE
CONTEXT OF REFORMULISED
REINFORCEMENT SENSITIVITY
THEORY**

Abstract

The research presented by this paper was designed with an aim of insight to the structural similarities of Gray's Revised reinforcement sensitivity theory and Amirkhan's Tripartite model of coping strategies.

The research included 297 participants, 186 of them female and 111 male gender, with average age of 21.5 years, which completed The Coping Strategy Indicator (CSI; Amirkhan, 1990) and Reinforcement Sensitivity Questionnaire (UOP; Mitrović, Smederevac i Čolović, 2008). The joint principal component analysis of subscale sums of both of the instruments resulted in three uncorrelated components explaining 68.81% of total variance. The first of them contains Avoidance coping strategy, Anxiety, Fight and Freeze- dimensions, the second contains only the rest of coping strategies, while the third contains the rest of personality variables. Confirmatory factor analyses tested six relation models, from which the last two of them revealed that the best-fitting indices.

These findings provide only unambiguous positive relation of Anxiety with avoidant coping strategies. Further analyses revealed a subtle positive relation between Social support seeking strategy and Impulsivity as manifestation of Behavioral Activation System, which was masked by their opposite individual correlations with Fight dimension.

In general, we can conclude that the avoidant and social coping strategies share the latent space with personality dimensions, while the problem-solving strategy isolates as a specific construct, due to its specific operationalisation within the CSI questionnaire. We suggest that including some measures of cognitive efficacy in the research design could gain more foresightful findings about basic relations and latent dynamics of these constructs.

Keywords: Coping strategies, Reinforcement sensitivity theory, confirmatory factor analysis